

8. Szewczuk W. (red.): Encyklopedia Psychologii, Wyższa Szkoła Społeczno-Ekonomiczna, Fundacja Innowacja, Warszawa 1998

WSPÓŁCZESNA RODZINA POLSKA – KIERUNKI PRZEMIAN I ZAGROŻENIA DEZORGANIZACJĄ

Palka Katarzyna

*doktor, Katedra Resocjalizacji i Profilaktyki Społecznej
Wsztechnica Świętokrzyska, Kielce, Polska*

Znaczenie rodziny jako podstawowego środowiska wychowawczego

W ujęciu pedagogicznym rodzina traktowana jest jako mała grupa pierwotna, środowisko

i system edukacyjny, instytucja socjalizacyjno-wychowawcza oraz wspólnota emocjonalno-kulturowa. Jako podstawowe środowisko wychowawcze, środowisko życia i edukacji zawsze znajdowała się w centrum zainteresowań pedagogiki społecznej, która bada instytucjonalnie stwierdzone zaburzenia w wydolności wychowawczej rodzin, zajmuje się korektą i wsparciem środowisk rodzinnych oraz zapobieganiem ich dezorganizacji.

Rodzina jest najkorzystniejszym i równocześnie najbardziej znaczącym środowiskiem dla dziecka, ponieważ darzy je uczuciem, wiąże z nim osobiste oczekiwania, pielęgnuje, otacza opieką i poddaje wpływowi wychowawczym. W niej dziecko zaczyna poznawać świat i nawiązywać z nim kontakt, w niej gromadzi pierwsze społeczne doświadczenia, rozwija się emocjonalnie w okresie największej psychicznej plastyczności, co jest ogromnie ważne w złożonym procesie rozwoju osobowości człowieka [3, s. 107].

Rodzina podlega nieustającym zmianom w czasie. Jest zależna od uwarunkowań społeczno-kulturowych, gospodarczych, ekonomicznych, które determinują jej strukturę i funkcje. Mimo szybkich zmian społecznych i cywilizacyjnych ciągle pełni pierwszoplanową rolę w wychowaniu młodego pokolenia oraz w socjalizacji dziecka. Stwarza społeczne i ekonomiczne ramy tej socjalizacji, a także silnie na nią oddziałuje poprzez wpajanie norm i wartości, kształtowanie wzorów osobowych i wzorów zachowań, motywów działania, potrzeb i aspiracji.

Dzieje ludzkości pokazują, że najbardziej stabilny okazał się patriarchalny model rodziny, który występował zarówno w starożytności, feudalizmie jak i kapitalizmie. Jego załamanie nastąpiło dopiero w epoce postindustrialnej cechującej się między innymi obniżeniem liczby zawieranych małżeństw, wzrostem wskaźnika rozwodów oraz matek samotnie wychowujących dzieci, spadkiem dzietności, a także pojawianiem się i rozwojem nowych form życia małżeńsko-rodzinnego, czy też jak podają J. Papież [5, s. 355] alternatywnych form życia rodzinnego. Do obserwowanych współcześnie form życia w społeczeństwie można zaliczyć między

innymi: życie w samotności, monoparentalność („samotne rodzicielstwo»), czy związki kohabitacyjne [5, s. 355].

Pomimo wielu zmian jakie następowały w rodzinie i dzieją się nadal, życie rodzinne czy przynależność do rodziny należały zawsze do najwyższej cenionych wartości w polskim społeczeństwie. Potwierdzają to liczne badania empiryczne między innymi J. Chałasińskiego, L. Kocika, Z. Frączka.

Obecnie obserwujemy stale rosnące wymagania społeczne, którym rodzina powinna sprostać. Spełnienie tych oczekiwań decyduje o jej jakości jako środowiska inicjującego rozwój jednostki we wszystkich wymiarach i wyposażającego człowieka na całe życie.

Cel artykułu: Celem artykułu jest dokonanie analizy aktualnych danych charakteryzujących współczesną rodzinę polską. Przedstawienie kierunków oraz społecznych uwarunkowań jej przemian i zagrożeń.

Metoda i technika: Wykorzystano metodę analizy treści publikacji, wyników badań empirycznych nad rodziną oraz danych ilościowych z raportów społecznych.

Analiza materiału badawczego

Prowadzone w Polsce w końcu XX wieku i na początku XXI wieku badania nad rodziną (J. Brągiel, S. Kawula, A. Przeclawska, B. Smolińska-Theiss, W. Theiss, B. Matyjas) koncentrują się wokół takich problemów jak: dziecko skrzywdzone, pomoc w rozwoju dziecka i rodzinie, dzieciństwo, zniewolone dzieciństwo, rodzina w kryzysie [4, s. 507]. Nowe obszary badań w pedagogice społecznej skupiają się wokół problematyki dziecka i dzieciństwa w różnego typu środowiskach rodzinnych. Bada się różne oblicza dzieciństwa oraz czynniki różnicujące jego jakość (bieda, bezrobocie, dysfunkcjonalność, czas pracy rodziców – zwłaszcza matek, niepełnosprawność). Uwzględnia się w nich również czynniki, zjawiska i procesy zachodzące w skali globalnej [4 s. 507, 512].

Współczesna rodzina polska jest najczęściej dwupokoleniowa. Składa się z rodziców i jednego, bądź dwojga dzieci (tzw. rodzina nuklearna). Charakteryzują ją zmiany we wzorcach i modelach stosunków wewnątrz rodziny i to zarówno w relacjach między małżonkami jak i w relacjach rodzice-dzieci. Zmienia się również jej model z patriarchalnego na egalitarny, który cechuje się równością praw, dzieleniem obowiązków i władzy w rodzinie. W stosunkach rodziców z dziećmi dominują osobiste więzi emocjonalne, młodzież często stara się uwolnić od arbitralnej władzy rodziców. Zmienił się również stosunek do dziecka. Stało się ono wartością samą w sobie. Wyraźnie rośnie zainteresowanie rodziców przyszłością dzieci chociażby w zakresie zapewnienia im możliwości zdobycia dobrego wykształcenia.

Następują również zmiany w zakresie posiadania dzieci z wyraźną tendencją do zmniejszania się liczby rodzin wielodzietnych. Obserwujemy również wzrost liczby rodzin z jednym rodzicem. W ich wyniku dietność pozostaje na poziomie znacznie poniżej prostej zastępowalności pokoleń. Następuje przejście od rodziny skoncentrowanej na dziecku do rodziny skoncentrowanej na rodzicach [8, s. 183]. Ponadto obserwuje się również wzrost liczby związków, w których małżonkowie

(partnerzy) rezygnują z posiadania dzieci poświęcając się karierze zawodowej *dual career family*.

Młodzi ludzie coraz później usamodzielniają się zakładając własne rodziny. Polska jest w pierwszej dziesiątce krajów Unii Europejskiej, w których dorosłe dzieci bardzo długo nie opuszczają domu rodzinnego. Dla kobiet to wiek powyżej 28 lat, a dla mężczyzn blisko 30 lat. Głównym powodem tej sytuacji jest wydłużona edukacja młodzieży. 54,8% młodych ludzi w wieku 18-24 lata nadal się uczy. Drugim, również ważnym czynnikiem dłuższego pozostawania w domu rodzinnym jest sytuacja materialna. Wielu młodych osób nie posiada wystarczających środków finansowych na wyprowadzenie się z domu [8, s. 184. 186].

Duża grupa młodych Polaków (do 35 roku życia) pozostaje w stanie wolnym (to jest 61,5%), ale nie zawsze oznacza to jednak życie w pojedynkę, ponieważ w związkach partnerskich funkcjonuje 48,7% kobiet i 37,2% mężczyzn w tym wieku. Osoby żonate lub zamężne w wieku 15-35 lat stanowią prawie 35%, natomiast po trzydziestym roku życia (w wieku 31 – 35 lat) 71,5% młodych ludzi zawiera związki małżeńskie, co wskazuje, że jest to okres podejmowania najważniejszych decyzji dotyczących zakładania rodziny [8, s. 188, 192].

Obserwujemy również wyraźną zmianę modelu stosunków wewnątrzrodzinnych. Kierunek dokonujących się przemian prowadzi do demokratyzacji relacji panujących w rodzinie oraz indywidualizacji poszczególnych jej członków. Podjęcie zatrudnienia przez kobiety, które stało się powszechne, spowodowało między innymi zmiany w relacjach pomiędzy małżonkami, wpłynęło na zmniejszenie się autorytetu męża i ojca oraz spowodowało wzrost pozycji żony, matki. Preferencje w zakresie modelu rodziny oddalają się od stosunków patriarchalnych zmierzając w kierunku relacji coraz bardziej egalitarnych, w których kobieta i mężczyzna w porównywalnym stopniu angażują się w sprawy rodzinne. Funkcjonowanie małżeństw najczęściej opiera się na partnerstwie, coraz rzadziej obserwuje się związki preferujące model nieproporcjonalny tradycyjny, bądź żeński.

Zmiana współczesnego modelu małżeństwa i rodziny w związki partnerskie jest zdaniem J. Papieża uwarunkowana między innymi: rozpadem rodziny wielopokoleniowej, ogólnym wzrostem dobrobytu, ale również biedą, zmianami w zatrudnieniach, podnoszeniem poziomu wykształcenia, wzrastającą niezależnością ekonomiczną kobiet oraz ogólnie mówiąc zmianą mentalności współczesnych społeczeństw [5, s. 355]. Najważniejszymi czynnikami są jednak przemiany cywilizacyjne w świecie (globalizacja świata) i tendencje do uniwersalizacji zjawisk społecznych i kulturowych. Doprowadziły one do powstania odrębnej formacji społeczno-kulturowej tzw. ponowoczesności, w którą społeczeństwa zaczęły wkraczać pod koniec XX wieku. Znakiem nowego typu społeczeństwa jest brak uporządkowanej wizji życia, jednoznacznej hierarchii wartości oraz głównych punktów odniesienia dla życia codziennego [2, s. 87]. Ponadto w dzisiejszym świecie wyraźnie widać tendencję do akceptacji alternatywnych form życia małżeńskiego, liberalizację opinii, która wynika nie tylko z wejścia w dorosłość kolejnych pokoleń, ale również ze zmian światopoglądowych osób dojrzałych i starszych.

Obraz rodziny byłby niepełny, gdyby nie wspomnieć o licznych jej zagrożeniach, czy rozkładzie struktur rodziny. Nie można w sposób jednoznaczny wyrokować, że dzisiejsza rodzina znajduje się w kryzysie, ale na pewno się zmienia w zakresie struktury, pełnionych funkcji i wartości jakie prezentuje. Jest jednak wiele symptomów, które świadczą o jej braku stabilności, czy dysfunkcjonalności oraz czynników zagrażających jej prawidłowe funkcjonowanie. Z punktu widzenia pedagogiki społecznej jest to zjawisko niekorzystne biorąc pod uwagę fakt, że rodzina jest podstawowym i jednym z najważniejszych środowisk wychowawczych kształtujących rozwój kolejnych pokoleń. Stanowi podmiot wychowania, element środowiska życia i systemu wychowania.

Wskazuje się obecnie wiele na zagrożeń, które mogą powodować dysfunkcjonalność rodziny. Są to między innymi:

- bezrobocie, bieda, bezdomność (syndrom 3xB),
- dezorganizacja struktury wewnętrznej (np. rodziny niepełne, rozbite),
- mediatyzacja rodzin (media elektroniczne zakłócające organizację życia rodzinnego, funkcjonowanie wychowawcze rodzin),
- zjawiska destrukcyjne (np. alkoholizm) lub patologiczne (przemoc, przestępstwa) [4, s. 514].

Szerszą klasyfikację przyczyn dysfunkcjonalności rodziny polskiej prezentuje Z. Tyska. Wśród negatywnych zjawisk wyróżnił między innymi:

- postępujący proces dezintegracji wewnątrzrodzinnej,
- osłabienie więzi wspólnotowych poprzez zwiększanie się dystansu międzypokoleniowego,
- wzrost atomizacji społecznej oraz anonimowości jednostki,
- spadek autorytetu rodziców, zmniejszający się zakres i siła ich oddziaływania,
- zmiany w pozycjach i rolach wewnątrzrodzinnych wynikające z podjęcia pracy zawodowej przez matki oraz ze spadku autorytetu ojca,
- znaczny spadek dzietności,
- zmniejszenie wewnątrzrodzinnej spójności, wzrastająca liczba konfliktów,
- pluralizm norm i wartości wszechobecnych w społeczeństwie stojących często w konflikcie z tradycyjnymi wartościami,
- brak przygotowania rodziców do radzenia sobie w realiach dzisiejszego świata, rodzący potrzebę pedagogizacji,
- wzrost liczby rodzin problemowych i patologicznych, pociągający za sobą wzrost liczby dzieci słabo uspołecznionych [9, s. 31-34].

Nie bez znaczenia dla funkcjonowania współczesnej rodziny są również takie niekorzystne zjawiska jak: pogarszająca się sytuacja demograficzna Polski spowodowana spadkiem dzietności oraz wysokie wskaźniki rozwodów.

Jak wskazują dane Głównego Urzędu Statystycznego od 1989 roku Polska znajduje się w tak zwanej depresji urodzeniowej, co oznacza, że poziom dzietności nie gwarantuje prostej zastępowalności pokoleń, a liczba urodzeń jest obecnie o około 40% mniejsza od rejestrowanej podczas ostatniego wyżu demograficznego [7, s. 1].

Rozwód mimo wyraźnych zagrożeń, które ze sobą niesie, jest coraz częściej wykorzystywanym sposobem rozwiązywania problemów w małżeństwie, na co

wskazują rosnąca ich liczba wraz z postępującą akceptacją społeczną jego dopuszczalności. Według danych OECD (*Organization for Economic Co-operation and Development*) jesteśmy jednak krajem o dość ustabilizowanych wskaźnikach rozwodów i o niewielkiej ich dynamice, co świadczy o silnym przywiązaniu Polaków do instytucji małżeństwa [8, s. 195]. Z drugiej strony widać wyraźnie wzrastającą tendencję społecznego przyzwolenia na rozwody. Wśród młodych ludzi zdecydowani zwolennicy rozwiązania małżeństwa stanowią grupę dwukrotnie większą liczebnie niż ich zagorzali przeciwnicy [6, s. 1].

Obecnie sądy orzekają rozpad niemal co trzeciego małżeństwa w Polsce. W roku 2011 odnotowano prawie 65 tysięcy rozwodów, z czego ok. 60% stanowiły rozwody małżeństw posiadających dzieci. Jest to o tyle istotne, że rozstanie rodziców jest dla dziecka zawsze przeżyciem traumatycznym. Wiąże się nie tylko ze zmianami w dotychczasowym trybie życia, ale także z osłabieniem więzi rodzicielskich i zachwianiem przyjętych w społeczeństwie wartości i postaw. Warto jednak dodać, że na przestrzeni lat 2005-2011 obserwuje się malejącą tendencję rozwodów wśród małżeństw posiadających dzieci. W roku 2005 odnotowano ich ponad 45 tysięcy, a w roku 2011 ponad 37 tysięcy [1, s. 32]. Jeśli chodzi o przyczyny rozwodów Polacy najczęściej wskazują na: przemoc w rodzinie, opuszczenie rodziny, alkoholizm, zdradę małżeńską oraz niezgodność charakterów [6, s. 1]. Akceptacja rozwodów, czy też alternatywnych form życia rodzinnego stopniowo wzrasta w kolejnych pokoleniach, co pozwala sądzić, że tego rodzaju liberalizacja opinii wynika nie tylko z wchodzenia w dorosłość kolejnych pokoleń, ale również ze zmian światopoglądowych osób z coraz większym bagażem doświadczeń życiowych. Konsekwencją tego zjawiska jest między innymi pojawianie się różnorodnych kolejnych związków z dziećmi z poprzednich małżeństw tak zwanych *patchwork family*.

Warto również podkreślić obserwowane coraz częściej zjawisko deprivacji wśród wielu matek, które mają poczucie niezadowolenia z własnego poziomu zaangażowania w sprawy rodzinne oraz niespełnienia na płaszczyźnie zawodowej. Kobietom doskwiera przede wszystkim brak czasu dla domu i rodziny. Mimo stopniowej egalitaryzacji relacji małżeńskich w dalszym ciągu głównie na nich spoczywa troska o domowe ognisko. Kobiety coraz bardziej cenią sobie aktywność zawodową. Taka sytuacja zyskuje wyraźną społeczną akceptację, ponieważ w przekonaniu wielu osób fakt, że kobieta pracuje zawodowo wpływa korzystnie zarówno na jej pozycję społeczną jak i rodzinną.

Wnioski i rekomendacje do dalszych badań

Rodzina stanowi mikrostrukturę ściśle związaną ze społeczeństwem, wraz z nim podlega przeobrażeniom. Te przemiany determinują sposób organizowania życia rodzinnego, system wychowania dzieci i stopień zapewnienia im niezbędnej opieki i poczucia bezpieczeństwa.

Pomimo wielu zmian obserwowanych wśród współczesnych rodzin, zarówno korzystnych jak i tych zagrażających jej prawidłowemu funkcjonowaniu, rodzina polska zachowuje swoje pewne specyficzne cechy, które też nie są efektem

wyłącznie uwarunkowań historycznych, ale efektem krzyżowania się nurtu tradycjonalistycznego z wpływami świata ponowoczesnego.

Pomimo zmian zachodzących w zakresie podejmowania decyzji dotyczących zakładania rodziny i posiadania dzieci oraz utrzymującej się na stosunkowo wysokim nadal poziomie liczbie rozwodów, rodzina ciągle pozostaje podstawową wartością w naszym społeczeństwie. Preferowany model stanowi rodzina dwupokoleniowa z dwojgiem dzieci. Popularne obecnie jest również życie w stanie wolnym, co nie zawsze oznacza jednak życie w pojedynkę. Z drugiej jednak strony, w dobie intensywnych przemian społecznych rozumienie rodziny staje się coraz mniej jednoznaczne. Zdaniem niektórych, aby mówić o rodzinie nie potrzeba już sformalizowanego związku, a wystarczy wspólnie wychowywać dzieci.

Obserwacja życia rodzinnego wskazuje na nasilające się tendencje konsumpcyjne i indywidualistyczne oraz wzrost znaczenia ról zawodowych, co może determinować podejmowanie decyzji dotyczących zakładania rodziny. Kwestie indywidualne, zawodowe stają się niejednokrotnie ważniejsze od zawierania małżeństw i posiadania dzieci. Przejawem odejścia od tradycyjnych wartości jest rezygnacja z małżeństwa na rzecz konkubinatu, lub bycia singlem. Mimo ogólnego przywiązania do instytucji małżeństwa zwiększa się równocześnie akceptacja konkubinatów.

Bardzo istotną kwestią jest również funkcjonowanie dziecka w rodzinie. Współczesne rodziny dążą do zapewnienia dzieciom możliwości uczestnictwa w życiu społeczeństwa globalnego. Rośnie zainteresowanie rodziców przyszłością dziecka, coraz wyżej w rodzinach ceni się wykształcenie mimo, że zdobycie go coraz bardziej wiąże się z wysokimi kosztami. Rodzina nadal jest tym środowiskiem gdzie przekazuje się dzieciom wartości i normy społeczne. Jednocześnie coraz większą rolę w socjalizacji odgrywają zglobalizowane wzorce medialne.

Obecnie obserwujemy stale rosnące oczekiwania i wymagania społeczne, jakie rodzina powinna spełniać. Nowe perspektywy i wyzwania edukacyjne rozszerzają powinności rodziców wobec dzieci, zmuszając ich do podejmowania określonych oddziaływań wychowawczych. Rodzina potrzebuje wsparcia w realizacji swoich zadań, a wszelkie działania służące podniesieniu poziomu kultury i zamożności rodzin sprzyjają mniej lub bardziej właściwemu rozwojowi i wychowaniu dzieci.

Na społeczny problem dezorganizacji rodziny składa się wiele zjawisk. Obejmują one różne sfery życia, mają różnorodne uwarunkowania, a także różne kierunki przemian. Zmiany obserwowane w środowiskach rodzinnych są różnorodne i tylko część z nich wpływa destrukcyjnie na jednostki, rodziny oraz funkcjonowanie całego społeczeństwa. Niemniej społeczny problem dezorganizacji rodziny jest problemem trudnym i skomplikowanym. Nie oznacza to jednak, że jest nierozwiązywalny, stanowi jednak ogromne wyzwanie dla pedagogiki społecznej i polityki społecznej [2, s. 100].

Istnieje potrzeba dalszych badań w kierunku poszukiwania rozwiązań zapewniających wsparcie rodzinie, edukowanie w kwestii unikania zagrożeń zaburzających jej prawidłowe funkcjonowanie i zabezpieczających przed rozpadem.

Bibliografia:

1. Falkowska E., Telusiewicz-Pacak A. Dzieci w Polsce / E. Falkowska, A. Telusiewicz-Pacak – Warszawa: Wyd. Polski Komitet Naukowy UNICEF, 2013. – 60 s.
2. Grzeško-Nyczka M. Istota i przejawy społecznego problemu dezorganizacji rodziny w Polsce po 1989 r. / M. Grzeško-Nyczka // Rodzina, młodzież, dziecko. – ed. M. Piorunek, J. Kozielska, A. Skowrońska-Pućka – Poznań: Wyd. Naukowe UAM, 2013. – 576 s.
3. Matyjas B. Rodzina i jej wspomaganie / B. Matyjas – Kielce: Wyd. Wszechnica Świętokrzyska, 2005. – 355 s.
4. Matyjas B., Pedagogika społeczna i rodzina – obszary badań / B. Matyjas // Pedagogika społeczna T 2, ed. E. Marynowicz-Hetka – Warszawa: PWN, 2007. – 668s.
5. Papież J., Przemiany współczesnej rodziny w kontekście pytań o wybrane normy / J. Papież // Różnice, edukacja, inkluzja, ed. A. Komorowska-Zielony, T. Szkudlarek – Gdańsk: Wyd. Uniwersytetu Gdańskiego, 2015. – 420 s.
6. Polacy o rozwodach. Komunikat z badań. Warszawa: CBOS, 2013. – 10 s. [Źródło elektroniczne]. – Dostęp : <http://www.cbos.pl>.
7. Stańczak J., Podstawowe informacje o rozwoju demograficznym Polski do 2012 roku / J. Stańczak – Warszawa: Główny Urząd Statystyczny, 2013. – 23 s.
8. Szafraniec K., Boni M. ed. Raport Młodzi 2011 / K. Szafraniec, M. Boni – Warszawa: Kancelaria Prezesa Rady Ministrów, 2011. – 426 s. [Źródło elektroniczne]. – Dostęp : http://kprm.gov.pl/Mlodzi_2011_alfa.pdf.
9. Tyszka Z., Istota zmiany w socjalizacji rodzinnej / Z. Tyszka „Problemy Rodziny» – 2000, nr 2-3, 31-34 s.

BARBARZYŃSTWO POTRZEBUJE SPOŁECZNEJ LEGITYMACJI

Pospiszyl Irena

*dr hab., profesor Katedry Resocjalizacji i Profilaktyki Społecznej
Wszechnica Świętokrzyska, Kielce, Polska*

Niewątpliwie jednym z największych osiągnięć zachodnich demokracji liberalnych jest akceptacja złożoności kulturowej społeczeństwa, szacunek dla indywidualizmu, potrzeba wyrównywania szans osób nie dysponujących porównywalnymi do innych możliwościami korzystania z dorobku tych społeczeństw, tolerancja. Przejawy owego szacunku zawarte zostały w odpowiednich aktach prawnych. W relacjach społecznych zaś wyraża je tzw. polityczna poprawność uznająca że wszelkie formy lansowania nierówności, naruszania godności i szerzenie nienawiści są społecznie niewłaściwe, że prawo do godności jest wartością niezbywalną. Darzony wielkim szacunkiem społecznym polski dyplomata Władysław Bartoszewski więzień obozu Auschwitz i jeden z sygnatariuszy pojednania Polsko-Niemieckiego uważa, że to co obecnie definiujemy